

Uvod

Problem jednog zloćudnog procenta

Ne verujem da je reč o jednom mišljenju, već izvesno o činjenici da se tortura, ponižavanje ili ranjavanje doživljava kao zlo. Isto tako, činjenica je da je po ljude bolje da budu voljeni i paženi nego omraženi i napušteni.

Džefri Varnok,
filozof sa Univerziteta u Oksfordu

Psihopatija je jedan od vidova ljudskog postojanja. On (ili ona) ima sopstveni način razmišljanja, emocionalnog reagovanja i ponašanja. Njegovo ili njeno razmišljanje je egocentrično i usmereno na ono što želi: sve ostalo je nebitno ili u najboljem slučaju, sekundarno. Ne donosi odluke zasnovane na moralnim principima, nego na njihovom strateškom kapacitetu da mu omoguće da postigne ono što želi. Njegove negativne emocije (bes, netrpeljivost, prezir, zavist) su snažne, mada veoma često kratko traju; pozitivne emocije (empatija, saosećanje, osećaj za pravdu, ljubav, lojalnost) vrlo su oslabljene ili nepostojeće. Što se tiče ponašanja, brinuće o utisku koji ostavlja i pokušavaće da prevvari i zavede osobu koja mu bude odgovarala. Kada dođe odgovarajući trenutak, možda će upotrebiti psihičko, fizičko ili nasilje koje mu je na raspolaganju zahvaljujući funkciji (ako je ima) kako bi zadovoljio ono što ga suštinski motiviše: da kontroliše okruženje u kome se kreće; da dominira. Jednom rečju: moć.

INTEGRISANE PSIHOPE

Moram da te upozorim da se u ovoj knjizi neću baviti psihopatom koji je serijski ubica ili nasilni kriminalac, o čemu si možda čitao (ili čitala) u mojim drugim delima; tu i tamo ću neke od njih spomenuti, ali će to poslužiti samo da rasvetlim objašnjenja i argumente koji se bave „normalizovanim“ integrisanim psihopatom, koji je tema ovog dela.¹ Integrisani psihopata je pojedinac koga društvo nije prethodno definisalo kao kriminalca ili kao psihopatu, ali je odgovoran za velike patnje u svetu. Kako je to moguće? Pa, jeste, moguće je, bilo zato što su oni prikriveni kriminalci koji se provlače kao čestiti građani, bilo zato što drže pozicije moći ili imaju status koji im omogućava da, makar prema mišljenju jednog dela javnog mnjenja – vrlo često, svojih sopstvenih sugrađana, što je pre svega tipično u slučaju političara – preruše svoja egocentrična i okrutna dela u časna i legitimna ponašanja. Uobičajeno je da tek s protokom vremena postane očigledna rasprostranjenost i težina njegovog destruktivnog delanja, bilo da se ono odigrava u okrilju neke porodice, u nekoj organizaciji ili u čitavoj jednoj zemlji. U vidu manje štetne posledice, integrisani psihopata će širiti nesreću i moralnu bedu.

Profesorka sa Univerziteta Komlutense u Madridu Ana Sans i njen tim istraživali su kolika je rasprostranjenost ili prevalenca psihopatije u društvu, uzimajući u obzir raznovrsne naučne radove koji su do danas objavljeni širom sveta.² Izvodi zaključak da, među delinkventima koji su identifikovani tako što su izvršili krivična dela, a zatim su i osuđeni za njih, oko 15 posto muškaraca čine psihopate, a nekih 10 posto takvih je među zatvorenicama. Ali, ukoliko uzmemo u obzir opštu populaciju, u kojoj se nalaze integrisane psihopate, procenat se smanjuje na približno 5 posto, ponovo sa većom zastuplenošću od oko 8 procenata kod muškaraca nego kod žena, kod kojih je približna zastupljenost 3 procenta.

Ipak, treba izneti nekoliko razmatranja povodom ovih podataka. Prvo, poznato je da je prevalenca psihopata veća na radnim mestima koja pretpostavljaju rukovodilačke funkcije ili su povezana s moći, kao što su menadžerska i mesta izvršnih direktora u firmama, kao što su direktori korporacija, organizacija ili političkih stranaka, gde procenat dostiže 13 posto. Drugo je da, ukoliko se koristi najzahtevniji test za procenu psihopatije (koji objašnjavam kasnije), vrednosti padaju na cifru od oko 1 posto u opštoj populaciji. Hoću da budem konzervativan i da koristim ovu poslednju cifru kako bih predstavio globalni problem koji psihopata predstavlja za društvo, mada treba da imaš u vidu da je taj procenat među profesijama koje „imaju dodira s moći“ mnogo viši.

Prenesimo ove podatke na slučaj naše zemlje. Ukoliko procenjujemo da približno 15 procenata populacije kažnjnika pokazuje odlike psihopatije, i ukoliko uzmemo u obzir da se njeno prisustvo kreće oko broja od 55.000 zatvorenika, to znači da je pod kontrolom tek nekih 2.000 ljudi koji čine taj jedan procenat. Drugim rečima, postoji približno 468.000 integrisanih psihopata (jedan procenat od 47 miliona stanovnika Španije minus 2.000 zatvorenika) koji se šetaju našim ulicama i imaju pravo glasa u različitim izbornim procesima. Velika većina njih nisu kriminalci, ali jesu odgovorni za uvođenje u praksu zlostavljanja, eksploatacije i moralnih povreda nad drugim ljudima. Stoga, nije retkost da integrisane psihopate počine prekršaje ili čak i krivična dela (mobing, zloupotrebu položaja, psihološko nasilje, trgovinu uticajem i još mnogo toga), ali oni često ostaju neprimećeni. Više je razloga za to: ponekad oštećene osobe ne prijavljuju slučaj zbog gubitaka koje tužba podrazumeva (finansijskih i duhovnih); u drugim prilikama imaju vrlo malo poverenja da će njihov slučaj moći da se dokaže na sudu na zadovoljavajući način i, konačno, ima mnogo ljudi koji strahuju od toga da će trpeti odmazdu, pre svega u okviru porodice ili firme i organizacije.

Rekavši to, ne bi trebalo da smetnemo s uma tih drugih 5 procenata koje smo već komentarisali i koji se odnose na opštu populaciju. Mada je prema najzahtevnijem testu, kao što sam prethodno već naveo, tačan broj psihopata 1 procenat, ovih 5 procenata pokazuju tendenciju ka psihopatiji. Drugim rečima, sa velikom verovatnoćom ćemo se, u okviru tih skoro dva miliona Španaca koje bismo trebali dodati na 468.000 koji su već uračunati, susresti sa pojedincima koji se nalaze *unutar spektra psihopatije*, sigurno sa manje izraženim psihopatskim osobinama ili crtama, iako ne treba zanemariti ni da među njima ima mnogo ljudi koji imaju psihopatiju izraženu koliko i oni iz navedenog jednog procenta.

Kada tokom ove knjige budem govorio o psihopatiji u opštem smislu, to će se odnositi na to strogo jezgro koje čini jedan procenat. Ako, pak, budem koristio izraz (ili neku njegovu varijaciju) „subjekti koji se nalaze (ili mogu biti) unutar spektra psihopatije“, želim da kažem da bi oni bili makar u 5 posto ljudi koji spadaju u psihopate.

DVA RAZLOGA ZA UZBUNU

Zašto pre svega taj 1 procenat predstavlja povod za uzburanu? Iz dva razloga. Prvi je *njihov neposredni destruktivni potencijal*: kada imaju finansijsku ili političku moć, mogu da nanesu ogromne štete društvu, i zaista su se tokom ovog, XXI veka, nakupili neborivi dokazi o tom štetnom efektu. I rekavši to, ne možemo zanemariti ni štetu koju mogu prouzrokovati tokom svakodnevnog života, posebno svojoj porodici (pri čemu nije neophodno da ispolje fizičko nasilje), ili kroz obavljanje svog posla, što je evidentnije u onim aktivnostima koje imaju uticaja na karakter i život mnogih, kao što su profesori, sudije, vojna lica, lekari, sveštenici, psiholozi, *influenseri*, itd.

U tom jednom procentu nalazimo pojedince sa većim kapacitetom da povrede druge nego što ga ostali imaju. Psihopate

među sobom pokazuju varijacije u trenucima kada sprovode svoju potrebu za kontrolom i moći, a neki mogu u određenim trenucima i da pribegnu ekstremnom nasilju (kada prestaju da budu integrisani u društvo kako bi se pretvorili u identifikovane kriminalce, posebno ako se izvode pred lice pravde, što se ne događa često), dok drugi mogu bolje da suzbiju svoje neprijateljske nagone i da ih kanališu na suptilniji način, na primer, kroz prevaru ili proganjanje osoba. Konačno – i u oblasti politike – treba takođe računati i na činjenicu da postoje društva u kojima je prisutnija odbrana i kontrola kada se suočavaju sa zloupotrebom vlasti, tako da nije isto kada psihopata vodi Sjedinjene Američke Države (Donald Tramp) i Rusiju (Putin), budući da je ova prva država sa dugom istorijom demokratije, dok je druga i dalje izrazito autoritarna država. Drugim rečima, u trenutku u kom procenjujemo rizik koji psihopatija podrazumeva, treba se baviti kako destruktivnim potencijalom pojedinca, tako i sredstvima kojima raspolaže i situacijom u kojoj se nalazi.

Taj kapacitet za direktno uništavanje je moguć zato što *psihopatu možemo smatrati najspremnijom osobom za ostvarivanje zla*. Zbog pojma „zlo“ ne moramo pribegavati komplikovanim sociološkim ili filozofskim teorijama kako bismo znali na šta mislim: ukoliko ponovo pročitaš citat kojim počinje ovaj uvod, imaćeš kristalno jasno razumevanje onoga što želim da kažem. Osim toga, naučna istraživanja koja su proistekla iz studija o kriminalitetu, o političkoj i poslovnoj psihologiji i iz mnogih drugih oblasti (ratni sukobi; dece i pripadnika trećeg doba; rodno zasnovano nasilje...), poklapaju se u ovoj tački: psihopata je najštetnije biće i najčešći povratnik.

Nije potrebno biti stručnjak kako biste uočili pokazatelje psihopatske ličnosti. Na primer, pred veću kao što je ova, u kojoj Policija hapsi grupu ljudi koji su se bavili trgovinom ljudima i tretirali kao robinje mlade Rumunke, kojima su – ukoliko nisu uspevale da zarade 400 evra dnevno – „brijali glavu i primoravali ih da spavaju na podu ispod makroovog kreveta“,³

većinsko stanovništvo je sposobno da uvidi ovo ponižavajuće ophođenje, ali to nije sve, budući da su ove žene takođe bile primoravane „da izlaze gole na balkon usred zime; ili bi direktno bivale „osuđene“ na bičevanje telefonskim kablovima“. Ne, ne moraš biti ekspert da bi razumeo (ili razumela) da su takva dela zla, a njihovi autori nesreća po celu našu vrstu. Ponašanje ove vrste nam daje za pravo da razumno posumnjamo da su ti trgovci ljudima psihopate (ili sociopate; ubrzo ćemo videti razliku) pošto se odlikuju sadizmom koji je tako karakterističan za ovo stanje, ophođenjem prema devojkama u potpunosti kao da su stvari, *njihovim eksplicitnim odustajanjem od poštovanja jednog moralnog atributa u pravom smislu te reči: dostojanstva*. Isto to možeš videti i u ponašanju integrisanih psihopata, koji pred očima celog sveta deluju kao sjajni ljudi, samo što se tu neće naći bičevanje ili brijanje glave, ali hoće perfidan i okrutan napad na samopoštovanje njihovog plena, na njegov način razmišljanja, na njegove vrednosti i ideale, na njegova prava... sa istim rezultatom lične degradacije i, moguće, nervnog sloma. Koristeći postojeću dokumentaciju i svoju ličnu arhivu, pobrinuću se da stekneš jasnu ideju o čemu govorim i da shvatiš mnogostruke načine na koje psihopate predvode zlo u svetu.

Ukratko: psihopata predstavlja drevnu sliku pojedinca u službi zla. On (ili ona) je osoba koja otelotvoruje model zloknog bića koji je sa nama od samog postanka naše vrste, što se na jednostavan način može utvrditi čitanjem nekih kanonskih knjiga iz naše istorije. Na primer, u XVI veku malo se znalo o psihijatriji ili psihologiji. Kako je onda moguće da Šekspir skicira gotovo savršene modele onoga što nauka danas podrazumeva pod psihopatom? Odakle je izvukao te crte preveličanog ega, manipulacije, okrutnosti i odsustva bilo kakvog moralnog principa od koga se stresemo svaki put kada čitamo njegove opise likova poput Klaudija (Hamletovog strica), Jaga, Magbeta ili Ričarda III, a koje su zapravo osnovne crte psihopatije? Odgovor je da je bard upotrebio svoju genijalnu intuiciju umetnika kako bi rečima oslikao tip bića koje je, tokom

vekova, u našoj kolektivnoj fantaziji uobličilo prototip zlobnika, arhetip koji je, u različitim oblicima, još od nastanka naše vrste *Homo* (pre približno dva miliona godina), oduvek činio deo naše stvarnosti.

Uz njegovu sposobnost da povredi ili uništi osobe, podjednako je važno navesti njegov *potencijal da razori društvo*, uspostavivši se kao model i mogući inspirator načina razmišljanja, osećanja i delovanja, koji ne može biti dalje od iscrtavanja puta ka napretku pojedinca i društva, potencijal da doprinosi, u svojstvu *negativnog primera*, promovisanju izveštačenosti, prevare i okrutnosti u vremenu u kom živi, a sa tim i promovisanju nepoverenja i netrpeljivosti. Ovde se oslanjam na delo španskog filozofa Havijera Gome, koji je na rigorozan način ustanovio da se odgovor na osnovno pitanje kako treba da živimo nalazi u moralnom imperativu koji svaka osoba ima u sebi – zbog činjenice da je osoba – da se trudi da njegovo (ili njeno) ponašanje bude pozitivan primer drugima, pošto je, hteli mi to ili ne, naše postojanje od rođenja isprepletano s postojanjem mnogih drugih osoba, na takav način da ne možemo prestati da jedni drugima budemo primeri.⁴ Odatle proističe da, u meri u kojoj se način postojanja psihopate predstavlja kao nešto poželjno u društvu, njegova sposobnost da zatruje vrednosti i ciljeve suživota i institucija društva pretvara ga u najgnusnijeg neprijatelja čovečanstva, budući da degradira moralni horizont građana. Dakle, sve u svemu, psihopati je strano sve ono što je svojstveno čoveku: njegova duhovna i moralna dimenzija, tok ljudskog razvoja kao bića koje ima *transcendentnu svrhu*, odnosno, koje usmerava pogled ka dobru višem od njegove proste egzistencije koja je ograničena u vremenu.

ŠTA IH ČINI ZASTRAŠUJUĆIM

U ovoj knjizi ću izneti argumente o tome da je psihopatija jedan od najozbiljnijih problema koji muče čovečanstvo budući da se mnoge osobe koje poseduju veliku moć mogu klasifikovati

unutar spektra ovog stanja, ne zaboravljajući pritom štetna dela koja su svojstvena psihopati nezavisno od moći koju poseduju. Konkretnije, pokazaću ti primere i argumente koji će pretnju koju psihopata predstavlja učiniti vidljivijom. Ti argumenti, u vidu sinteze, svode se na ovih deset:

1. Psihološki i fiziološki su bolje prilagođeni za napad i zlostavljanje drugih ljudi. Imaju strpljenje i sposobnost da izaberu svoje žrtve.
2. Nedostaju im moralni principi koji bi regulisali njihovo ponašanje.
3. Nisu emocionalno povezani sa ostalima, što im omogućava da ih povređuju ne osećajući se zbog toga loše.
4. Njihov kapacitet za manipulaciju i pretvaranje da su „dobre osobe“ ili „lideri sa vizijom“ omogućiće im da budu na pozicijama koje nose veliku odgovornost u firmama ili javnim institucijama, posebno ukoliko spadaju u tip primarnog kontrolisanog psihopate, kao što ćemo videti kasnije.
5. Eksperti su da izbegnu filtere moralne cenzure u društvenim odnosima i institucijama, kako javnim, tako i privatnim.
6. Čak i kada budu identifikovani, često su već razvili kohorte pristalica i zaštitnika, ili su dospeli na takav stepen moći da se ispostavlja da ih je veoma teško neutralisati.
7. Naše društvo je pogodno za razvoj psihopate i njegovog načina života. Zahvaljujući tome što je sklon da progresivno zamenjuje vrednosti solidarnosti i zajedničke odgovornosti za postizanje opšteg blagostanja, kao centralne vrednosti, individualističkim rivalitetom u potrazi za materijalnim uspehom. Drugim rečima, kada se od čoveka, kao njegove centralne ose, otme postizanje života sa svrhom ili egzistencijalnim smislom, pojedinac se podstiče da učini svojim i da prosperira u jednom nihilističkom svetu, bez transcendentálnih ciljeva, što osuđuje na bednu ljudsku stvarnost, a predstavlja scenografiju u kojoj živi psihopata.

8. Obrazovanje novih generacija ne obraća pažnju na „tamnu stranu“ ljudskog bića i sklono je da ih infantilizuje. Daleko od toga da idemo u dubinu kako bismo promovisali psihičku otpornost – sposobnost savladavanja prepreka i nesrećnih događaja kako bi se postigao život sa svrhom – posvećujemo se tome da naša deca „ne podnose“ poteškoće ili razočarenja, da se ne izlažu „uvredljivim“ sadržajima koji bi mogli da ih „oštete psihološki“ i da, sve u svemu, pokušaju da prođu kroz život bez mnogo poteškoća. Međutim, kao što ćemo videti kada dođe vreme, bol, zlo i neizvesnost pred nepoznatim su vrlo stvarni, i radeći tako, našu decu činimo najlakšim žrtvama za psihopate.
9. Psihičko ili fizičko nasilje, od mobinga i ponižavanja do potpunog uništenja, omiljena je opcija u njihovom priručniku za „rešavanje problema“. Jedan od razloga što ih preferiraju je užitak koji osećaju kada delaju na takav način, mimo činjenice da im je priroda optimalna za upotrebu nasilja i prisile.
10. Psihopata je najpripremljenije biće za ostvarivanje najgorih distopija čovečanstva, pošto ne prepoznaje, niti je sposoban da iskusi duhovnu stranu ljudskog bića. Pod „duhovnim“ razumem dimenziju čoveka koja teži da pronađe smisao ili svrhu svog postojanja, u kojoj borave vrednosti i ideali koji promovišu povezivanje sa drugima, sa prirodom (ili svemirom) i dozvoljava nam da uživamo u lepoti u njenom najpunijem smislu.

Za njega postoje samo dva tipa osoba: grabljivci i žrtve. Mi imamo treći narativ: *mi smo zaštitnici, štitimo sebe i ostale*. Ovo je knjiga zasnovana na istraživanjima, čija je namera, pre svega, da postaviš sebi prava pitanja u pogledu svojih vrednosti i vrste osoba sa kojima želiš da se povezuješ. Ukoliko odlučiš da ti se nimalo ne sviđa model života oličen u psihopati, a dopalo ti je da se s njime suočiš, imam dve dobre vesti, koje bismo mogli nazvati dvama principima borbe protiv psihopate:

- *Prvi princip*: Svaka osoba je osposobljena da otkrije i neutrališe psihopatu. Ono što je neophodno jeste da raspolažeš odgovarajućim znanjima i stavovima, da ti na pameti stalno budu tvoje vrednosti i da za suprotstavljanje na inteligentan način koristiš svoje emocije (posebno hrabrost) i svoje lične odnose.
- *Drugi princip*: Psihopata nema supermoći, niti je „zli genije“, kako se obično – u svrhu dramatizacije – predstavlja u kulturnim sadržajima. Kada je psihopata uspešan, to se uglavnom dešava pre zbog naših slabosti ili grešaka nego zbog njegovih moći. *On, kao jedan od psiholoških varijeteta naše vrste, uvek preživljava*, odvojen od sveta osećanja i moralne odgovornosti, on uči kako da istraje uz pomoć svojih trikova i obmana i, u potpunoj posvećenosti ovom svom zadatku, kadar je da uvek raspolaže populacijom ranjivih žrtava.

PLAN KNJIGE

U ovoj knjizi se sve ove ideje razvijaju u stilu čija je namera da bude lako razumljiv, a istovremeno i temeljan po sadržaju. Ukoliko sam uspeo, čitaćeš je sa mešavinom različitih emocija: interesovanja, fascinacije, ogorčenosti i, u nekim trenucima, užasa. *Ali, iznad svega želim da osetiš nadu, energiju i hrabrost*. Da budeš u stanju da izvučeš zaključke koji su važni za tebe, tvoj profesionalni i porodični život, kao i za tvoju ulogu građanina. „Mnoge bitke se izgube zato što suparnik koga pokušavamo da pobedimo nije bio dobro shvaćen“, napisao je francuski mislilac Danijel Inerariti.⁵ I nastavlja govoreći da, ukoliko je moguće, „treba učiniti taj napor pre nego što bude prekasno, kada samo budemo mogli da žalimo što to nismo ranije učinili.“ Ovo delo sadrži šest poglavlja i epilog. U prvom i drugom se bavim predstavljanjem najistaknutijih aspekata psihopatske ličnosti, njenih varijeteta i različitih pojava oblika. Tri centralna poglavlja se bave trima osnovnim oblastima u okviru kojih delaju i uzrokuju veliko zlo:

porodicom, preduzećima i organizacijama i, konačno, politikom. U šestom poglavlju se zadržavam na borbi protiv ovakvog ponašanja, gde ću izložiti terapiju i ličnu filozofiju Viktora Frankla, čije delo mi se čini fundamentalnim za razvijanje preventivne pedagogije protiv psihopatije.